

ПРАВОСЛАВНА ДУХОВНОСТ И ЛИРСКО *ВЕРУЈЕМ* У ПОЕЗИЈИ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ²

У овом раду анализирамо темељне вриједности лирике Десанке Максимовић, које се очитују у њеној снажној привржености хришћанском наслеђу и православној духовности. Изразито плодна стваралачка природа, породична традиција, те националне књижевне и духовне вредноте у чијем окриљу је стасавала обликују се у односу православног и лирског *вјерују* у њеном пјесништву. Као полазиште за анализу пјесама Десанке Максимовић, које су саткане у дијалогу пјесника и традиције, у својеврсном агону пјесника и Бога, узимамо тачку додира, пресјека и прожимања, али и размимоилажења догматичких и лирских аспеката њене православне духовности. Изабрали смо неке од најзначајнијих Десанкиних пјесама у којима се огледа духовно и религиозно биће пјесникиње како бисмо показали да је квинтесенца њене поезије у лирском споју конфесионалних, али и универзалних вриједности.

Кључне ријечи: Десанка Максимовић, поезија, православна духовност, Библија, традиција, обред, молитва, литургија, сакрално.

... И би ѿоново ѿесма.

(Десанка Максимовић, *Лирски родослов*)

Православна духовност се као појам и као наравственост огледа у библијско-светоотачкој традицији, хришћанској и христоцентричној Цркви, у светитељском послању и дјелању. Духовност се пројављује у црквеном, литургијском и вјерском животу православног хришћанина који остварује заједницу са Христом. Протопрезвитер Михаил Кардамакис

¹ sasa.smulja@unibl.rs

² Овај рад је написан у оквиру пројекта „Православна духовност у српској књижевности XX вијека“ под руководством проф. др Ранка Поповића, Институт за књижевност Бања Лука.

хришћанску духовност види као „чисти, изворни, мистички и тајинствени живот – живот човека са Богом и пред Богом, који нам је дат са оваплоћеним Христом, који је онтолошки темељ, мера и критеријум истинског живота, живота Цркве“ (КАРДАМАКИС, 2005: 12). Митрополит Нафпактоса Јеротеј Влахос духовност објашњава као „стање духовне особе, [...] одређени начин понашања, одређени менталитет“, а таква особа, такав човек је, према њему, „сведок Светога Духа унутар свога срца“ (ВЛАХОС, 2006). Он још каже и да је православна духовност „опит живота у Христу, стање новог човека, препорођеног и обновљеног благодаћу Божјом. То није неко апстрактно, емоционално и психолошко стање човека: то је човеково сједињење са Богом“ (ВЛАХОС, 2006). Појам духовности боље истиче наравственост православног бића него што она може бити истакнута и видљива у појму религиозност, сматра Кардамакис и додаје „да је сав наш покушај данас у томе да се од религиозности окренемо ка духовности, од мртвих религиозних осећања ка дисању Духа Светога“ (КАРДАМАКИС, 2005: 12,13).

Духовност је суштинска категорија и у области књижевноумјетничког стварања и може бити сагледана у истом свјетлу. У духовној димензији књижевног текста, наиме, огледа се суштина стваралачког чина и изражава истински умјетнички идентитет. Та изворна дубина књижевног дјела зрцали прије свега умјетничку, али и мудросну спознају свијета, људске душе, те универзалног смисла људског живота. Веома често писац ове вриједности обликује и изражава у плодотворном дијалогу са религијском традицијом и њеним духовним вредностама, неријетко у комуникацији с Богом, у молитвеном карактеру текста који ствара. У српској културној и књижевној традицији најплодотворнији континуиран утицај имала је православна хришћанска духовност и конфесионалност источне цркве, византијска естетика и Христос као непресушан источник духовности и смисла вјере и стварања. То су духовни коријени српске културе и књижевности, све до данас, када на њеним високим крошњама рађају бројни плодови књижевноумјетничког мајсторства, оплемењени традицијом и духовном суштином православља³.

У науци која се бави тумачењем књижевног умјетничког дјела појмовна суштина и духовни аспект литерарног текста најчешће су интерпретирани у интердисциплинарном маниру и то онда када би се, поред поетичких

³ Треба напоменути и да се данас свеукупна српска књижевност не може подвргнути ексклузивном свјетлу конфесионалне духовности о којој говоримо у овом раду, јер је овај литерарни корпус током вијекова (нарочито у XX стољећу) изњедрио књижевна дјела блиставе духовности, настале у окриљу неких других вјероисповијести.

начела и поетолошких гледишта, тумачењу књижевног дјела придружили и неки теолошки, односно религијолошки аспекти и сазнања. Данас постоји стварна и истинска потреба да се ова два аспекта значајније приближе и да у науци о књижевности методолошки приручно заживи и систем теолошких знања, као и специфична терминолошка апаратура ове дисциплине. То приближавање би се најјасније огледало у тумачењу оних дјела чија је поетика утемељена на духовним вредностама или на моделу свијести који је близак религиозном, то јест вјерско-конфесионалном наслеђу. Тако у књизи *Плашићаница сѝиха* Давор Миличевић говори о православној духовности у српској поезији и наглашава да је основа те духовности садржана „у инсистирању теорије и праксе Источне цркве на литургијском доживљају свијета“ (МИЛИЧЕВИЋ, 2005: 19). У књижевном стваралаштву, према његовим ријечима, „сама православна номенклатура не мора да подразумева присутност модела свијести или система вриједности типичног за православље“ (МИЛИЧЕВИЋ, 2005: 19). Миличевић констатује да се литургијска свијест и православна духовност препознају у свим периодима националног постојања и културног израза српског бића, с којим је поезија одувijek чинила органско јединство. Управо у овој књизи дозрео је један од најозбиљнијих покушаја да се православље, као есенцијална духовна вриједност српске националне и религијске традиције, истакне и као духовна основа и као органска, везивна нит историјског развоја и поетике српске књижевности. При томе, дијалектика традиционалних и модернистичких књижевних струјања, мултиконфесионалност, као ни опозиција религиозних и атеистичких тенденција у књижевности, нарочито у XX вијеку, не представља суштински проблем, већ напротив – још значајније указује да српска књижевност и српски културни израз своје највиталније сокове, од првих писаних дјела, најчешће налазе управо на извору хришћанске, православне духовности. На истом трагу је и Ранко Поповић, који дугу традицију српског пјесништва, како епског тако и лирског, види у свјетлу православне духовности и објашњава „јединство оне најтрајније духовне основе стваралаштва“: „Православна духовност развијала је и прочишћавала народну културу оплемењујући фолклорно наслеђе и прилагођавајући га себи у једном природном, ненасилном процесу“ (ПОПВИЋ, 2009: 7) Снажну потпору методологији теолошког тумачења књижевног и, уопште, умјетничког дјела дао је и Милан Радуловић, који могућности једног оваквог тумачења прије свега види у теургијској природи и хришћанској онтологији умјетности и књижевности. У том смислу он под појмом *поезија* не подразумева само једну књижевну врсту него и „синоним уметности и синоним сваког стварања“: најприје божанског, потом и људског, које је „у основи слободан и спонтан стваралачки процес којим човек равноправно сарађује са Богом у остварењу коначног смисла света“ (РАДУЛОВИЋ, 2004: 168) Православна

духовност је духовност љубави, па се у том смислу и православни естетизам треба поимати као један изразито дубок духовни однос умјетника према Богу и Христу као изразу „највише Лепоте“. У својој *Теологији лейише* Милорад М. Лазих истиче управо ову везу између љепоте, духовности и духовне радости бића, која је „благодетна енергија која се разлива и дарује Божијем створењу“. (ЛАЗИЋ, 2007: 91) Суштина и идентитет пјесничког и умјетничког стварања, према православним теолошким, онтолошким, али и естетичким полазиштима, неодвојиви су од свога логосног праизвора или, као у Десанкиној пјесми „Праузрок“, „прамен сјаја“ или „мелодија“ једне „неразговетне лепоте“ за којом се трага, та је љепота свеприсутна и за њом трепере пјеснички дамари тананим лирским инстинктима. У ријечима Николаја Велимировића, у његовој теолошкој естетици врховно начело стварања живота и љепоте је у Богу, док „песници пронику у дела Божја, и сами спонтано стварају“. Владика Николај каже да „поета је први божји свештеник“ и да „песници су једини у стању да читају јероглифе природе“ (ВЕЛИМИРОВИЋ, 1911: 25).

Православље и православна духовност огледају се у животу и вјери, у врлинама и светињи, обредима и молитвама, у литургијској свијести и тежњи за животом у Христу. У поезији Десанке Максимовић, у свим њеним збиркама, у свакој пјесми и стиху, на тај је начин присутна она духовна нота која оплеменењује и емоцијом и порукама љубави и благодети. У њеним пјесмама нећемо наћи лирска подражавања канонима и догмама, али ћемо свакако веома често препознати неки мотив, мисао или молитву која свједочи о духовности и благодети ове пјесникиње, неријетко чак и оне њене стихове који показују отворену свијест и критички однос према духовним традицијама на којима је стасавала и према свијету уопште. У њеној породици искуство, знање и памћење наслеђивано је у свештеничком окружењу, а свештенички позив уједно је и најдужа породична традиција (по мајчиној страни, њени преци су у четири генерације били свештена лица). Иако психолог по вокацији, Иван Настовић се у својој књизи *Архетипски свети Десанке Максимовић* осврнуо на ову чињеницу и осветлио неке битне аспекте њеног бића и њене поезије, као и једну веома важну интимну епизоду из живота наше пјесникиње у којој бисмо могли наћи одговор на она суштинска питања која је, у вези са њеном духовношћу и у вези са религијским аспектима њене поезије, добро размотрити већ на самом почетку. Ријеч је о сјећању на рано дјетињство, на једно епифанијско искуство које је пјесникиња доцније повјерила свом сестрићу Браниславу Милакари, на чије ријечи се Настовић и позива. „Ево те визије: био је прекрасан летњи дан, Десанка Максимовић која је тада имала четири или пет година, играла се сама са својим луткама на степеништу летње кухиње у Бранковини у којој се налазила њена мајка и кувала ручак. Изненада је дан постао много

светлији, као да се небо светлошћу отворило, светлошћу која је била знатно јача од светлости сунца, и чуо се мушки глас који је рекао *Ја сам Бог!*“ (НАСТОВИЋ, 2003: 32). Премда ову визију Настовић тумачи у „јунговском, неортодоксном, односно архетипском смислу“, она је заправо значајна свакоме ко тумачи духовно и религиозно биће наше пјесникиње. Та чињеница се може тумачити на различите начине и са становишта различитих научних дисциплина, но у свјетлу ортодоксног, теолошког тумачења ове визије било би неопходно значајније радити на томе да се установи и интерпретира њена суштина као аутентичног догађаја у животу пјесникиње, при чему се њен значај не умањује нити се мијења смисао визије Бога. Видјети, осјетити божанску свјетлост и чути глас Божји без сумње је изванредан догађај који се снажно урезује у духовну конституцију и одређује духовни пут такве особе. То у случају наше пјесникиње није био пут који води до цркве или монашког пострига, него пут који јој је донио пјеснички позив и аутентичну, пјесничку вјеру у Бога. Будући да је духовност, као што смо на почетку рекли, „свесно опажање или доживљавање благодати Божије које се манифестује у начину познавања и живота где *духовни* поново задобија своју слободу и племићство, тј. [...] суштински процес обожења“ (БРИЈА, 1997: 49), можемо да кажемо да је духовност, управо православна духовност, проистекла из њене вјерске и традиционалне припадности, окарактерисала живот и пјеснички вијек Десанке Максимовић.

Да су духовност и суштински процеси обожења у нераскидивој и надсуштаственој вези говори и Владета Јеротић у својим бројним текстовима у којима се често бавио проучавањем религиозних аспеката у дјелима српске књижевности. Пјесничко дјело Десанке Максимовић као да у потпуности потврђује тезу В. Јеротића о паганском, старозавјетном и новозавјетном бићу која прате човјека на његовом путу приближавања Богу. На том путу „човек је и осећајан и мислен и делатан на различите, често супротне начине, а опет је обдарен непрекинутом [...] тежњом и чежњом да се врати Целини, хармоничном јединству с Богом“ (ЈЕРОТИЋ, 2002: 161). Десанка је пјеснички изразила све аспекте свог религиозног бића, што је до сада много пута потврђено са становишта њене поетике и њених пјесничких тема, а у свјетлу науке о књижевности. Њена вјера и њен однос према Богу огледају се у стваралачком одређењу, а њена духовност у лирски богонадахнутој поезији. Није тражила упориште у догматском објашњењу вјероисповијести – стварала је поезију љубави и душе, поезију вјере и сумње у исто вријеме. „У свакој мојој вери има неверног Томе“, написала је у још једној пјесми која нам говори симболима, осјећањима и рефлексима њене вјере („Верујем у атоме“, пјесма из циклуса *Пешчани сити* у збирци *Слово о љубави*). Гајила је емпатију и према боговима старословенског пантеона, према јеретицима, према грешним људима. Њени

стихови носе у себи дух разумијевања и праштања, љубави и молитве, иако у великом броју пјесама заправо преиспитују ауторитет, људски као и онај божански. У томе и јесте цјеловитост и суштина пјесничке духовности Десанке Максимовић, у томе и јесте снага њене пјесничке поруке. И када је антидогматска, њена поезија је духовна, дубока, суштинска.

Најтрајнији ауторитет традиције у којој је Десанка наслиједила духовна и религијска осјећања, сакрални подтекст и упориште око којег је саздала подједнако трајне лирске свјетове, најснажнији и најприсутнији извор духовних лирских реминисценција у њеној поезији, била је *Библија*. Од *Постања* па до *Ошкровења*, у њеној поезији препознајемо евокације бројних библијских тема, чија је непромијењена духовна и мудросна порука испјевана у лирском надахнућу и преточена у стихове. Библијска текстура повезује стилски и духовни ентитет поезије Д. Максимовић, а квалитативна димензија њене лирике омогућила је трајну повезаност конфесионалног система вриједности и универзалних порука умјетничког текста. Библијским стиховима пјесникиња је проткала сопствене стихове, а на јединствен начин и сопствену лирску биографију. *Библија* је најважнија књига у сваком православном дому, незаобилазна у свакодневном животу и искуству православне обитељи, у васпитању дјеце итд.; у *Библији* свештеници налазе најважнији и незајмљив извор духовности и премудрости, чинодејствују над њом у литургији, те у њој налазе извориште и инспирацију за проповиједи. Десанка Максимовић пјева о томе да је управо из дјетињства понијела слике и трајно памћење које је у њеном бићу одуховљено присутно као спрега лирског и религиозног. Њене религијске теме, мотиви и евокације везане за *Библију*, хришћанство, то јест православље, откривају нам се као осјетно снажнији и суштаственији аспект њене лирске духовности, а нарочито оне обрађене теме и они искориштени мотиви који су обликовани у дјетињству, наслијеђени у породичној и националној традицији православне вјероисповијести. *Библија*, која није извор мудрости него извор пјесничког надахнућа и потка њених стихова, за Десанку Максимовић је дио индивидуалног, али и колективног памћења које ће је пратити током цијелог живота. Слике тог памћења, али и искуство које је стекла, *прочитано је са сликовнице из дјетињства*. Та *сликовница* је Десанкина лирска библија и њен лирски осврт на духовне дарове које је дјететом добила, али и човјеком искусила у свом дугом и пјеснички плодном животу. *Сликовница* је духовни требник њених молитви, лирски симбол вјере и неизоставна обредна књига њене поезије.

Једна од пјесама које на најбољи начин изражавају њену поетску опередијељеност да начини својеврсни лирски препис, то јест препјев светог текста или молитве – пјесма је у чијем смо наслову препознали најснаж-

нији индикат њеног лирског *вјерујем*. У њену лирску плаштаницу је уткана изразита духовна порука и сакрална евокација. Пјесма „Верујем“ у циклусу *Прочитано са сликовнице у дејствију* представља квинтесенцију Десанкиних духовних стремљења у лирским записима или дијалозима, оног што је наслиједила и оног што је сама саздала у својој духовној зиданици. Пјесма „Верујем“ спјевана је у сложеном облику и у озбиљном тону исповијести, пред олтаром и светом књигом непроцењиве тајне дјетињства. Евоцирањем хришћанског *вјерују* (лат. *credo*, грч. πιστεύω), пјесникиња не тежи да успостави сложен интертекстуални однос између садржаја симбола вјере и садржаја своје пјесме, како би и један и други текст задржали неприкосновени значај. Оно што Десанка Максимовић остварује у овој пјесми јесте лирска варијанта једног светог текста, са суптилним осјећањем за избор симбола једне такве пјесничке вјере, са завјештањем светости и љепоте, снова, призвука и сјећања. У овој пјесми се огледа један веома важан поетички сегмент Десанкиног стваралаштва: њен језик није језик догматике или строго схваћених правила једне конфесије. То је језик поезије, бриљантан и непоновљив стил који се огледа и у овој и у другим њеним пјесмама насталим у сличном поступку. Десанка Максимовић је исповиједала љубав, пјевала у славу природе, древних богова и обичаја, тражила помиловање за грешнике, за сваког човјека. Њено пјесништво се најснажније идентификује са религијом љубави и крштења, са њеном пјесничком литургијом, са обредима и порукама, са вриједностима хришћанске традиције и са светињом православне духовности.

Циклус *Прочитано са сликовнице у дејствију* дјелимично је и својеврсна лирска ретроспекција која води до сјећања и најранијег духовног искуства наше пјесникиње. То је циклус у којем је, у невеликом броју пјесама, Десанка заступила неке најчешће теме и мотиве из свога религиозног искуства и пјесничког репертоара: ту је старословенски пантеон, ту су библијске реминисценције, као и литургијски и уопште обредни подтекст. Чести су индикати једне специфичне интертекстуалности, који функционишу управо као показатељ суштинске лирске религиозности Десанке Максимовић, која је формирана и испољена у емпатији и емотивности и дубокој мисаоности поезије. И у другим њеним пјесмама овога циклуса централни мотив је неки текст или предмет као експлицитан индикат хришћанске и православне традиције, док се око тог средишта окупља духовни етимон и пјесма оживљава у снажним и сугестивним сликама. Пјесникиња шаље упечатљиву, снажну, али и необичну поруку о својој религиозности, духовности и о своме лирском *вјерују*. Свакако, то је видљиво и у пјесми „Изгнање из Раја“ (МАКСИМОВИЋ, 1997: 91) у којој Десанка ствара комплексну лирску слику, рефлексивним подсјећањем на библијски текст (Пост. 3, 23).

*Кад изиђу свештеници и црквењаци,
уђемо сушон, вране и ја.*

*Однекуд
са огромне златом оковане сликовнице
дојре претићећи глас*

*Дизала си белутике у виру
да видиш скровити живој ракова,
вирила си у гнездаре
кад пилићи излазе из љусака,
гледала си радознано сунчање гуштера,
расецала шрбушчиће набубрела семења,
бремениће керуше си пошесом врзала,
затицала гугутике кад се љубе
и змије кад свлаче кошуљицу,
цветићи прах си држала у шакама,
посматрала свадбовање воденог цвећа
и повијање свилених буба у пеленице.*

*Изиђи у пайерти
где оглашени стоје.*

У првом дистиху се очигледно дефинише један свети простор из којег излазе свештеници и црквењаци. Њихово је присуство најпримјереније светости храма, то јест унутрашњости цркве, премда се сакрални ентеријер из прве пјесничке слике не именује експлицитно храмом. У истом дистиху дешава се једна необична измјена: умјесто свештеника и црквењака улази лирски субјект ове пјесме, праћен помало злослутним мотивима сутона и врана. Јасна је Десанкина намјера да већ на почетку пјесме начини видљиву разлику између светог и, условно речено, профаног. Као што видимо, у овој пјесми је присутан исти мотив *сликовнице*, при чему је у овом случају она приближнија *Библији*, која је у православним црквама и храмовима опточена златом. На тај начин су дате основне контуре и основна обиљежја једног сакралног ентеријера чији контраст представљају опскурни компањони: сутон и вране. У наставку они немају видљиву улогу, остају у сјени и интензивирају опште расположење у пјесми. Пјесникиња, међутим, чује пријетећи глас који долази управо *однекуд* са „сликовнице“. Према ономе што јој говори то може бити глас свештеника или глас Бога. Ипак, оно што јој *глас* саопштава чини се најкомплекснији проблем у пјесми. Наиме, пријетећи глас набраја „гријехове“, али су та „непочинства“ толико наивна и безазлена да нам се подсећање чини ироничним. То је подсећање на неку врсту суда или пресуде која је објављена лирском субјекту ове пјесме. То није био страш-

ни суд као судбоносни и финални догађај који је објављен хришћанским, православним вјерницима, него пресуда о томе да ли је наша пјесникиња достојна или позвана да присуствује у овом светом простору. И на концу још једно необично рјешење: *глас* наређује пјесникињи да се повуче у паперту, дио храма у којем стоје *оглашени*. Појам оглашених пјесникиња је обрадила као литургијски појам, али му у овој пјесми даје функцију која је приближнија оној коју је имао у древној литургији. При томе треба подсетити да „древна црква није дозвољавала никоме да похађа њене службе осим *верних*, тј. оних који су кроз веру и Крштење интегрисани у небеску реалност Цркве (уп. у божанственој Литургији – отпушт оглашенима: *Сви оглашени изиђите!*)“ (ШМЕМАН, 1992: 126). Према свему што је речено и према ономе што повезује интертекстуални материјал од којег је саздана пјесма „Изгнање из Раја“, можемо примијетити да је духовни и религијски подтекст у њој изразито комплексан. Спознаја невиности (и) гријеха као својеврсног изгнања из Раја у овој пјесми се одиграва у унутрашњости цркве у којој је *глас* изгнао пјесникињу у један „мање рајски“ простор *где оглашени стоје*. Пјесникиња се не идентификује са грешнима или *оглашенима*, судећи по природи „гријеха“ с којим је *глас* суочава у стиховима препуним контраста, али је очигледно да скреће пажњу на овакав тип проказивања људи⁴. Невиност и гријех се у поезији Десанке Максимовић контрастирају на један префињен начин и, као код ријетко ког пјесника, међусобно искључују у својој супротности, при чему се мијења и суштина гријеха и грешности. То показује и ова пјесма, у којој је стваралачка зрелост наше пјесникиње проговорила језиком духовне и мисаоне пуноће.

Након мотива *сликовнице*, који се значењски умногоме подудара са духовним значењем и улогом *Библије* у животу и стваралачком раду наше пјесникиње, покушаћемо скренути пажњу и на чињеницу да у лирици Десанке Максимовић постоји слојевита структура у којој значајно мјесто заузима и својеврстан сакрални симбол преузет из традиционалног контекста са којим је пјесникиња најчешће дијалогизирала. То су најчешће стварне, али и симболичке вриједности српске националне традиције, али и српског православног идентитета, ортодоксне вјероисповијести и хришћанске духовности. Као што смо видјели, у њеним пјесмама сакрални текст или сакрални простор упјевани су у лирску поезију чија се наравствена пуноћа мјери свеколиким и универзалним вриједностима. Другим ријечима, њена поезија је плод пјесничке емпатије према свему што у природи постоји као плод Божјег стварања. На сљедећем примјеру ћемо показати како се библијски текст актуелизује у њеној лирици, то јест на који начин

⁴ Ову тему Десанка ће поновити у пјесми под насловом „Оглашени, изиђите“ из збирке *Песме из Норвешке*. Ту је појам *оглашени* употријебљен управо слично као библијски појам *кужни, прокажени*.

интертекстуалност оживљава у прожимању библијске и пјесничке поруке. Наша пјесникиња је веома често стварала тако што је, алудирајући на библијски предложак или експлицирајући неки библијски стих, везивала своју поезију за *Светио њисмо* снажним контекстуалним нитима религијске традиције. У њеном опусу број таквих пјесама је велики, док у књизи *Тражим њомиловање* библијски предложак, уз *Душанов законик*, чини основицу цитатне структуре и интертекстуалности збирке. У том смислу можемо рећи да су неке од њених најзрелијих и најдуховнијих пјесама или збирки поезије утемељене на лирској транспозицији текста *Библије*, која Десанкиној поезији даје препознатљив стил и непролазну вриједност. Наравно, *Библија* је полазиште, предложак и упориште, али оно што је пјеснички заиста непролазно и трајно вриједно у њеној поезији стасало је и саздано у богатству надахнућа, испјевано раскошним стилем и продуховљено блиставим лирским рјешењима. Неке племените људске особине Десанке Максимовић на исти начин огледају се у њеном пјесничком језику и стилу. Њена емотивност, емпатија и човјекољубље, преточени у благоглагољиви лирски израз, проистичу из саме *Библије* као изворног текста. Десанка Максимовић је инспиративно и надахнуто „разлиставала“ странице *Библије*. Њено „читање“ ове свете књиге није било теолошко тумачење, него управо пјесничка интерпретација, алузија, понегдје и идентификација. Библијски догађаји, личности, библијски мотиви и библијска мудрост нису систематски преузимањени и цитирани у лирском тексту, па ипак, у поезији Д. Максимовић *Библија* је канонски, суштински извор надахнућа, ослонац и ауторитет, духовни предложак пјесме. Интертекстуално исходиште њене поезије налазимо у бројним библијским књигама: у *Постјању*, *Изласку*, *Поновљеним законима*, пророчким и мудросним књигама, јеванђељима, *Оћкровењу*. Њихову лирску реализацију пак у сјајним пјесмама које карактерише хришћанска, православна духовност.

Поред бројних пјесама у којима постоји библијска потка, одабрали смо пјесму „О хијерархији“ из збирке *Тражим њомиловање*, како бисмо обратили пажњу на начин и стил њеног пјевања о сакралном. Десанка је и у овој пјесми саткала један изванредан и слојевит лирски интертекст у којем се огледају земаљско и небеско царство, земаљски и небески поредак. Духовни аспект и пјесничко мајсторство овдје творе јединствен лирски запис у којем се зрцале свјетовно, правно значење, али и сакрална појмовна суштина *хијерархије*. То је и једна од оних пјесама из ове збирке у којој се појам или мотив из области законодавне и правне семантике (нпр. помиловање–милост) на сјајан начин транспонује у сродан појам сакралног значења, којим даје предзнак или гради индикат у неким својим умјетничким порукама. Наиме, по наслову и по садржини пјесма „О хијерархији“ алудира на *Душанов законик* и Душаново царство. Небо и спектакуларни

призори „хијерархије“ небеских свјетова у овој пјесми Десанке Максимовић метафорички осликавају поредак на земљи, правила која владају међу људима једнога царства и њихову заједницу, у којој се тај поредак огледа и одржава без обзира на различитости по чину, положају и значају. У призору васељене, која је у звјезданој ноћи обгрлила земаљско царство, један бескрајни свијет и све видљиво *до најмањег огња је пресликано* на свијет у којем су људи и цареви попут небеских свјетова, већи и мањи по сјају, значају и „путањи“, по размјери и међусобној раздаљини, али ипак једнако важни у тој непрекидној хармонији универзалних размјера. Чак и они најмањи и неодређени „као маглина“ значајни су по сили и снази своје неизбрoјности у којој такође почива огањ бескраја.

*У областима царства нашег
све небо звездано,
сваки ваљрени пресло,
и небулоза што бескрај љави,
до најмањег огња је пресликано.*

*Зна се свачија љушана и месло,
и кад ко изгрева у љуној слави
и докле му љраје љлима,
зна се којом светлошћу ко сија
и од кога је прима.*

*Као између љланеша
и звезда љрашља,
зна се између љоданика и цара
колико је миља,
и којом стазом ко љћи мора
да не дође до судара.*

*И себру, који као Кумова Слама
неизбројан,
и неодређен као маглина,
неуништиво из земље израња,
зна се љушана.*

Хијерархија о којој пјева Десанка Максимовић јесте визија једнога складног царства, земаљског и релативног, али по свему сличног оном небеском. Та сличност се постиже присподобљењем овога царства физичком универзуму, и то његовом видљивом, хелиоцентричном складу, који се самим тим може назвати и небеском хијерархијом. Статика и динамика унеколико утичу на пјесничко осјећање субординације, како међу небеским

свјетовима, тако и међу људима, те је и природно да се тиме метафоризује разлика и раздаљина „између поданика и цара“. Пјесникиња не бира случајно наслов „О хијерархији“, јер ова пјесма допире далеко изнад физичког и видљивог царства, земаљског и небеског. Као што је цар Душан (и сви други цареви са којима она води дијалог) „земаљски бог“ (видјети пјесму „За богове“), тако је и сунце небески бог, извор живота и средиште великог дијела галаксије. Међутим, њена поезија досеже и даље од свијета чије је богове могуће сагледати и објаснити. Њен Бог је Творац „свега видљивог и невидљивог“ и Он је на врхунцу невештаствене небеске јерархије. Индикативан мотив „ватрених престола“, али и сам наслов ове пјесме, откривају нам и једно нарочито хармонично саткање, једну нарочиту (интертекстуалну) повезаност видљиву у теолошкој метафорици пјесме „О хијерархији“. Та духовна веза успоставља се са дјелом Светог Дионисија Ареопагита *О небеској јерархији*, у којем су управо „ватрени престоли“ из анђеоске тријаде најближе Богу. Овај писац је у своме дјелу напоменуо да постоје многи „чувствени описи“ који су груби, али људски покушаји да се објасни, опише или макар симболизује невидљиви свијет. Ти симболи, идеје, „праобрази“ и архетипови такође показују да се и мистична, небеска, божанска јерархија представљала и објашњавала по угледу на физички, видљиви свијет.

Пјеснички симболи и уопште поезија Десанке Максимовић најфинији су људски покушај приближавања Богу и созерцања Бога. Пјеснички ангелос овдје казује једну вјечну истину о земаљским царевима и њиховим поданицима, о пријестолу који је од овога свијета и о човјеку-себру који му служи свим својим бићем. Изнад свега, казује и истину о Богу, небескоме Цару „кроз кога је све постало“, о Његовоме пламтећем пријестолу, Његовим непретројним анђелима и, најзад, о људима који му служе свим срцем, душом и тијелом. Наведена пјесма носи, дакле, универзално јудеохришћанско поимање хијерархије, како у сфери свјетовног, тако и у сфери духовног живота. Оне се у овој пјесми хармонизују у богатој алегоричној сачињеној од пјесничких слика васељене као стварносног призора сведржитељске премудрости међу звијездама, које изгревају „у пуној слави“, али и међу најмањим небеским огњилима и свјетилима. Пламтећи логос и свјетлосна суштина поезије Десанке Максимовић свједоче о лакоћи и пуноћи божанског управљања свиме створеним и видљивим. Јерархија не постоји сама по себи: она постоји како би се људи уподобљавали и сједињавали са Богом, који ју је и установио, каже Дионисије Ареопагит. „Имајући Бога за наставника у сваком светом делу, и постојано гледајући на Његову божанствену красоту, она (јерархија), по могућности, садржи у себи образ Његов и своје причаснике чини божанственим подобјем, јасним и чистим огледалима која у себе примају зраке светлосног и богосветлосног светла, тако да испуњавајући се светом светлошћу, њима са-

општеном, саобразно са божанственим установљењем, изобилно (ту светлост) саопштавају (дају) онима нижим од себе“ (АРЕОПАГИТ, 2007: 23). Од дјетињства испуњена божанском свјетлошћу, Десанка Максимовић је гајила предан и религиозан однос како према свештеној суштини пјесничког чина тако и према јерархији самога поетског микроkozма. Јерархија и пуноћа тог микроkozма еманирају из њенога умјетничког ткања, из њенога богуподобног стваралачког чина, са поетског образа њене христолিকে духовности, са путање њенога пјесничког богопознања.

Већ смо напоменули, а потребно је и подробије нагласити да Десанка Максимовић у својој поезији, у њеној молитвеној суштини и структури, евоцира литургијски чин, литургијску духовност, молитвеност, па и сам текст литургије. То је нарочито присутно у збирци *Трајим њомиловање* у којој се прожимају и идентификују литургијски и неки пјеснички елементи. Када то кажемо, мислимо прије свега на подударност тих елемената са богослужбеном молитвом која се у збирци *Трајим њомиловање* реализује на аналошки начин, што се прије свега читује у сљедећем. И текст литургије и текст збирке *Трајим њомиловање* написани су у форми дијалога, а тај дијалог подразумијева и „трећи глас“⁵. То је глас Бога, он је у метафизичком смислу тих, безгласан, али подразумијеван, присутан. Њему су упућене молитве. Од цара Душана се тражи помиловање, а од Цара Небеског милост. У Литургији као одговор свакој јектенији слиједи молитва окупљених: „Господи, помилуј!“⁶ Милост код Бога тражи се за

⁵ Видјети рад Александра Петрова „С Богом их је троје“ у зборнику *Збирка Трајим помиловање Десанке Максимовић*, Београд, 2007.

⁶ „*Јектеније и прозбе*: Јектенија представља утврђени след прозби или позива на молитву, које ђакон (или свештеник) упућује сабрању верних. Она је један од главних облика литургијске молитве, заједнички практично свим богослужењима. У Православној Цркви постоје четири заједничка типа јектенија:

а) *Велика јектенија*, којом обично започиње литургијско богослужење; њене прозбе (њих 12) покривају све потребе Цркве, света, молеће заједнице и појединца, и отуда чине молитву Цркве. Велика јектенија почиње речима: ’У миру Господу се помолимо’.

б) *Мала јектенија*: сажети је облик велике.

в) *Сугуба јектенија*: на сваку прозбу верни народ одговара трипут: ’Госпode, помилуј’. Она се тиче посебно актуалних потреба црквене заједнице.

г) *Прозбена јектенија* којој молимо Господа (’у Господа просим’ одговара се ’Подај Господи’) да нам испуни наше основне потребе. Овим општим типовима јектенија можемо додати и оне које се користе у посебним службама или одређеним тренуцима служби: јектенија за оглашене, јектенија приликом благосиљања воде, за заточене хришћане... Литургијско значење и значај јектенија у томе је што потврђују саборни карактер богослужења и дају јој ритам дијалога.“ (ШМЕМАН, 1992: 121–122)

људе, за храмове и природу саму. Као што се на литургији моли „за овај свети храм“, „за оне који са вером, побожношћу и страхом Божјим улазе у њега“, „за најсветијега патријарха“, „за благоверни и христољубиви род наш“, „за благорастворење ваздуха“ итд., тако се и пјесникиња непрестано моли за милост и спасење: за себра, за калуђера, за несхваћене, за наивне, за нероткиње, за звери оклеветане, за јеретике итд. Литургијско „за...“ присутно је у бројним насловима појединих пјесама из збирке *Тражим ѿмиловање*. Литургијско „Господи, помилуј!“ на тај начин можемо препознати и у самом подтексту насловне синтагме „тражим помиловање“, која ће текст ове збирке прожети убједљивим стилским ефектима. Појам *ѿмиловање* у овој збирци функционише не само као свјетовни и правни (будући да се води *дискусија* са једним закоником и једним законодавцем), него и као религиозни и сакрални појам са истим, литургијским коријеном, којим се Свевишњем упућује молба за милост. Молитва и пјесничка литургија Десанке Максимовић јесу оно што чини стварни подтекст и суштински коријен, најснажнију одлику њене пјесничке намене, како у овој збирци, тако и у неким другим њеним пјесничким књигама⁷.

На крају, ево и једне занимљиве аналогije којом се може освијетлити нарочити карактер Десанке Максимовић и њена пјесничка мисија. Као што знамо, човјекољубље наше пјесникиње препознао је и задивио му се највећи број читалаца. Међутим, било је и оних који су другачије мислили и другачије реаговали на њено *ѿражење* помиловања. Поменућемо и ситуацију која би се у својој суштини могла назвати архетипском, јер се одиграва према канонизованом обрасцу (али овога пута у негативном смислу), а у којој се пјесникиња нашла непосредно по објављивању збирке *Тражим ѿмиловање*. Наиме, упућено јој је анонимно писмо у којем је стајало: „Ко те је овластио да тражиш помиловање и за кога то тражиш и од кога?“ (БЛЕЧИЋ, 1998: 118). Није мали број аутора који су, нарочито у вези са збирком *Тражим ѿмиловање*, указали на христолитке особине у осјећањима и у дјелу наше пјесникиње, али као једну скромну примједбу конкретно можемо навести и на овом мјесту. О Христу знамо да је поштовао законе и поучавао према ономе како „бјеше написано“, али и да је у више наврата указивао на потребу да се обичном човјеку и грешнику олакша и помогне човјечношћу и љубављу, притом осуђујући лицемјерје „људи од закона“⁸. Оно што је аналошки

⁷ На библијски предлог појединих пјесама ове збирке обратили смо пажњу у раду „Библијски цитати у збирци поезије *Тражим ѿмиловање* Десанке Максимовић“ који је објављен у зборнику радова *Збирка Тражим помиловање Десанке Максимовић*, Београд, 2007.

⁸ У *Јеванђељу ѿ Луки* стоји: „Тешко и вама законцима што товарите на људе бремена тешка за ношење, а ви ни једним прстом својим нећете да се прихватите

најзанимљивије јесте готово дословна подударност ријечи из анонимног писма упућеног Д. Максимовић и ријечи које су свештеници и књижевници упутили Христу: „Каж ми, каквом влашћу то чиниш? Или ко је тај што ти је дао ту власт?“ (Лк. 20, 2); или: „Ко је овај што говори хуле? Ко може опраштати грехе осим једини Бог?“ (Лк. 5, 21). Према томе, пјеснички манир Десанке Максимовић да *опрашћа*, да човјекољубљем пјева у једном ригидном друштву и времену, заиста, могуће је упоредити са Христовим. То видимо и по сљедећим његовим ријечима у којима пјесникиња као да налази упориште: „Шта помишљате у срцима својим? / Шта је лакше рећи: Опраштају ти се греси твоји – или рећи – Устани и ходи? / Али да знате да власт има Син Човечји на земљи опраштати грехе [...]“ (Лк. 5, 22–24).

Сагледавши духовну димензију једног од највећих пјесничких опуса српске књижевности XX вијека, то јест остваривши тек један увид у књижевно и умјетничко богатство поезије Десанке Максимовић, дошли смо до неколико значајних закључака. Десанка је и као човјек и као пјесник дјеловала и стварала изразито продуховљено и богонадахнуто. Епифанијски подстакнут животни и стваралачки пут представља сигнал да је наша, сасвим сигурно, највећа пјесникиња један од оних стваралаца у чијем дјелу појмовна суштина духовности није ексклузивно теолошка, него и лирска, умјетничка. Незаобилазни теолошки аспекти тумачења духовности у овом раду су довели до спознаје да је Десанка Максимовић и личносно и пјеснички носила у себи снажну искру, стваралачки подстицај и огромну духовну енергију. Јасни, експлицитни индикати у дјелу српске пјесникиње указују на то да је она своје пјесме и своју лирску заоставштину градила тако што је посегнула у саме коријене књижевне традиције и у саму суштину хришћанске и православне духовности. Величина њеног пјесничког опуса огледа се у оживљавању, а не у имитовању традиције, у суштинској примјени духовних начела у књижевном изразу. Десанка Максимовић је у свом дугом животном и стваралачком вијеку оставила дјело енормне поетске снаге, бриљантне естетике и непоновљивог стила, у којем се традиција националног и професионалног преплићу у лирском ткању изразите духовности.

Градећи овај текст аутор је настојао показати да православна духовност није тек појмовна конструкција коју тешко можемо примијенити у тумачењу књижевног текста. Исто тако, настојали смо показати да православна духовност није никакав ексклузивитет, нити предзнак свеукупне српске књижевне традиције. Поезија Д. Максимовић веома добро показује да православна духовност у поезији није пројекција идеалне слике једног хришћанског живота,

бремена.“ (Лк. 11, 46).

надања или вјеровања. То је поезија сумње и унутрашњег духовног конфликта, колико и поезија богонадахнуте и христолике ријечи. Затим, њена поезија се не темељи на религијским догмама нити проистиче из вјерске екстазе: то је поезија која се одликује љепотом писане ријечи, умјетнички одговоран и стваралачки величанствен чин једне суптилне духовности. Анализом оних пјесама, које је Десанка Максимовић испјевала надахнута изворним дахом и порукама љубави према човјеку и љубави према Богу, наглашене су управо истинске вриједности поезије која је настала у додиру духовне и естетске љепоте. Пјесникиња је, као што смо претходно рекли, имала изразит „лирски инстинкт“ за духовну љепоту и духовну поруку, а у своје стихове православну духовност је упјевала из самог срца стварања, из природе и из љубави према Ријечи. Стихови су на исти начин настајали и из њене љубави према човјекском умјетничком и духовном стваралаштву, из дијалога, поетског огледања, али и лирских дискусија са плодовима људског стваралаштва или вјере. Стихови Десанке Максимовић су, најзад, настајали и у окриљу њене љубави према Богу и њене јединствене лирске молитве, чија се лакоћа израза, дубина молитвеног тона, озбиљност молитвене прозбе и суштина духовне поруке огледа у њеној пуној посвећености љепотама и тајнама стварања.

Литература

- АРЕОПАГИТ, Псеудо Дионисије, *О небеској јерархији*, превео Слободан Продић, Шибеник, 2007.
- БИБЛИЈА ИЛИ СВЕТО ПИСМО**: **Стари завјет** по преводу Ђуре Даничића и **Нови завјет** по преводу Вука Караџића и Светог архијерејског синода, по исправкама и преводима Светог Владике Николаја. Са благословом Његовог Преосвештенства Епископа шабачко-ваљевског Господина Лаврентија, Шабац-Ваљево-Београд: Глас Цркве, 2005.
- БЛЕЧИЋ, Милорад Р., *Животи Десанке Максимовић израћен њесмом*, Књижевна заједница *Звездара* и Клуб НТ, Београд, 1998.
- БРИЈА, Јован, *Речник ѡ православне ѡеологије*, Хиландарски фонд Богословског факултета, Београд, 1997.
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај, *Религија Његошева*, Штампарија *Свети Сава*, Београд, 1911.
- ВЛАХОС, Јеротеј, „Дефиниција православне духовности“, превела Антонина Пантелић, *Православље*, број 951, 952 и 953, рубрика Духовност, Информативно-издавачка установа Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве, 2006.
- ДАМАСКИН, Јован, *Тачно изложење ѡ православне вере*, превео Станимир Јакшић, Луча, Никшић, 1995.

- ЈЕРОТИЋ, Владета, „Паганство и хришћанство у песмама Десанке Максимовић“, у: *Дарови наших рођака 3*, Београд: 2002, стр. 155–171.
- КАВАСИЛА, Никола, *Тумачење светије Литургије*, са грчког превео С. Јакшић, Нови Сад: Беседа, 2002.
- КАРДАМАКИС, Михаил, *Православна духовност. Изворност човекове наравствениости*, превео Здравко Пено, Света Гора Атонска: Манастир Хиландар, 2005.
- ЛАЗИЋ, Милорад М., *Теологија лейоше*, Београд: Отачник, 2007.
- ЛАЛИЋ, Иван В., „Поезија Десанке Максимовић“, у: *Критичари о њесништву Десанке Максимовић*, зборник текстова, приредили Милорад Р. Блечић и Виктор Б. Шећеровски, Београд: Књижевне новине, 1982, стр. 154–162.
- МАКСИМОВИЋ, Десанка, *Сабране њесме Десанке Максимовић*, књиге I–VIII, приредио др Мирослав Егерић, Земун: Драганић, 1997.
- МИЛИЧЕВИЋ, Давор, *Плаштаница стиња. О ѡправославном духу у савременој српској ѡпоезији*, Источно Сарајево: Завод за уѡбенике и наставна средства, 2005.
- НАСТОВИЋ, Иван, *Археѡијски свети Десанке Максимовић. Дубинској-сихолошки есеји*, Нови Сад: Прометеј, 2003.
- ПАЛАВЕСТРА, Предраг, *Послерайна српска књижевност (1945–1970)*, Београд: Просвета, 1972.
- ПЕТРОВ, Александар, „С Богом их је троје“ у: *Збирка Трајим помиловање Десанке Максимовић*, Зборник радова са скупа Десанкини мајски разговори одржаног у Соко граду, 26. и 27. маја 2006; приредила Ана Ћосић Вукић, Београд: Задужбина Десанка Максимовић, 2007, стр. 5–66.
- ПОПОВИЋ, Ранко, *Чин ѡрејознавања. Огледи о српском ѡјесништву*, Бањалука: 2009.
- РАДУЛОВИЋ, Милан, „Могућности теолошког тумачења књижевног дела“, *Књижевне ѡеорије XX века*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2004, стр. 165–177.
- РАДУЛОВИЋ, Милан, *Књижевност и ѡеологија. Прилог заснивању ѡеолошке књижевне ѡеорије*, Институт за књижевност и уметност Београд и Православни богословски факултет Источно Сарајево, 2008.
- ШМЕМАН, Александар, *Литургија и живој*, превод Весна Никчевић и Матеј Арсенијевић, Цетиње: Митрополија Црногорско-приморска и Скандеријска, 1992.
- ШМУЉА, Саша, „Библијски цитати у збирци поезије *Трајим ѡмиловање Десанке Максимовић*“, *Збирка Трајим помиловање Десанке Максимовић*, зборник радова, Београд: Задужбина Десанка Максимовић, 2007, стр. 211–224.

Saša D. Šmulja

SPIRITUALITÉ ORTHODOXE ET CREDO LIRIQUE DE
DESANKA MAKSIMOVIC

Résumé

Dans ce travail nous avons analysé les valeurs fondatrices du lyrisme de Desanka Maksimovic. Ces valeurs sont inscrites dans la fidélité poétique de Desanka envers l'héritage orthodoxe. Sa poésie, singulière conjonction de deux Credo l'orthodoxe et le lyrique, est formée par la nature poétique féconde de Desanka, par sa tradition familiale et par les constantes de la littérature et de la spiritualité nationale. Comme point de départ dans l'analyse de sa poésie, on a choisi la conjonction des aspects dogmatiques et lyriques de sa spiritualité orthodoxe. C'est le lieu de maintes convergences et divergences, et de cette manière le lieu d'agone entre le poète et Dieu.

Mots clés: Desanka Maksimovic, la poésie, la spiritualité orthodoxe, Bible, la tradition, le rituel, la prière, la liturgie, sacré.